

О. О. МАВРІН*

**ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК
ДОРАДЯНСЬКИХ
КАРТОГРАФІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ
ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Карти і плани у фондах Державного архіву Херсонської області : покажчик / Держ. архів. служба України ; Держ. архів Херсон. обл. ; авт.-упоряд.: Т. Ю. Іващенко, Ю. О. Коник, В. О. Лебідь, І. Ю. Сінкевич, О. І. Шинкаренко. – Херсон, 2012. – 120 с. : іл. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

Наукове пізнання історичних процесів, що відбувалися на теренах України, передбачає залучення широкої джерельної бази, зокрема картографічних документів, що є важливим і незамінним джерелом просторової інформації для історичних досліджень. Але вивчення історії певних територій через картографічну модель можливе лише за умови дослідження комплексу явищ та процесів у просторово-часових зв'язках, матеріалізованих в історичних картах. Картографічна спадщина України налічує багато тисяч різноманітних документів, розпорошених по архівним, музейним та ін. зібранням. Тож використання їх науковцями як ілюстративного матеріалу, а не складової джерельної бази дослідження, найчастіше пов'язано не з відсутністю досвіду роботи із картографічними джерелами, а із проблемами картографічної евристики.

Тематичний покажчик, представлений у 2012 р. науковій громадськості та широкому загалу Держархівом Херсонської області, красномовно свідчить про системну роботу херсонських архівістів щодо актуалізації картографічних джерел. Ще у 2006 р. було опубліковано довідник "Колекція карт і планів: Опис фонду № 302", із описом фонду у 2 468 од. зб., створеного у 1998 р. з розсипу картографічних документів держархіву, що до 1917 р. зберігалися в архівах губернських креслярень, казенних палат, судових і банківських установ Півдня України, переважно Херсонської і Таврійської губерній. Розміщене також у ме-

* Маврін Олександр Олександрович – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

режі Інтернет*, видання привернуло увагу не тільки науковців в Україні, але й наших іноземних колег і заслужено у 2007 р. було відзначено премією імені Василя Веретеннікова. Нове видання Державного архіву Херсонської області набагато менше за обсягом анотованих документів, але не менш значиме по суті. У довіднику подано інформацію про карти і плани, виявлені авторами-укладачами у фондах до 1917 р. держархіву області.

Структура довідника традиційна для даного виду архівних видань. Він містить список скорочень, передмову, розміщені у хронологічній послідовності анотації карт і планів Вознесенського намісництва; Новоросійської (першої і другої), Миколаївської, Херсонської, Таврійської, Катеринославської, Смоленської губерній; Очаківської і Бессарабської областей; а також іменний і географічний покажчики; доповнений додатком та ілюстраціями.

Найбільша кількість картографічних документів географічно стосуються Херсонської і Таврійської губерній, фрагментарно позначаючи таким чином територію Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей України та молдовського Придністров'я. Більш широка територія представлена меншою кількістю карт і планів Вознесенського намісництва і Новоросійської губернії. Інші названі адміністративно-територіальні одиниці Російської імперії репрезентовані одиничними документами.

Більшість анотованих планів зберігається у складі фонду Херсонської губернської креслярні (ф. 14). Це переважно так звані спеціальні геометричні плани земельних наділів різних форм власності. Особливий інтерес становлять плани генерального межування, яке проводилося на Півдні України в період 1798–1828 рр. Нижню хронологічну межу (1773 р.) складають карти перших поселень Півдня України на новоприєднаних територіях до Російської імперії, верхня хронологічна межа пов'язана з документами 1920-х років. Нашу увагу привернув “План землі казенного села Шведська колонія” (с. 141), а також “План землі військової слободи Широка” (с. 142).

Карти і плани віддзеркалюють численні адміністративні перетворення, які відбувались на південноукраїнських землях впродовж XVIII – початку XX століття. У документах знаходять відбиття топоніміка південноукраїнських земель. Виразно виявляються зміни у географічних назвах, які відбувались під впливом різномовності населення, поширення топонімів українського і російського звучання замість існуючих татарських і ногайських, поява топонімів німецького, болгарського, єврейського, румунського походження замість прадавніх

* <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Kherson-opys.php>;

http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=59

українських та інші (див. с. 14, де йдеться про план землі військової слободи Єврейська – ф. 14, оп. 1, спр. 97).

Частину карт виготовлено до другої половини XIX ст. Характерно, що в другій половині XIX ст. поряд із загальними з'являються тематичні плани міст, які цілком наочно відбивають багатомірність тогочасних населених пунктів. Плани є важливим картографічним джерелом для дослідження історії вулиць, міської забудови, яка з часом змінила свою конфігурацію, та розташування міської інфраструктури. У цьому контексті достатньо інформативним є план міста Новомиргород, датований 1834 роком (с. 151). Порівняльний аналіз картографічних документів, що характеризують різні історичні періоди, дає змогу визначити локалізацію історичних об'єктів, уточнити розташування установ, закладів та підприємств, а також простежити зміни у плануванні міст. На нашу думку, карта (с. 155) Криворізького рудного району може зацікавити сучасних фахівців-геологів. Однак, враховуючи можливі неточності, допущені авторами при складанні карт і планів, дослідникам необхідно порівнювати отримані результати з іншими документальними джерелами для уникнення помилкових висновків.

На сторінках рецензованої праці знайшов відбиття цілий комплекс подій та явищ історії. Подано карти окремих повітів; доріг між населеними пунктами одного чи різних повітів; стратегічних шляхів сполучення та доріг до конкретних шинків; плани фортець і розташування соляних магазинів; карти земель, відведених для переселення селян із великоросійських губерній; плани Одеського і Херсонського портів, виготовлені у зв'язку із розглядом питання їх реконструкції тощо.

Послідовність розміщення матеріалів унаочнює процес розвитку вітчизняної картографії, удосконалення засобів фіксації інформації в умовно-знаковій графічній формі. Характер зображення багатьох, особливо ранніх карт, їх різнокольоровість і художнє виконання до певної міри зближує цю групу документів з образотворчими джерелами. Наявність різних видів карт і планів, чернеток, абрисів, копій становить цікавий матеріал для дослідників.

У вступі автори виклали короткий і місткий аналіз історії картографування території Південної України, виявили специфічні особливості роботи землевпорядників та картоукладачів, охарактеризували побудову довідника. Іменний довідник дозволяє систематизувати знані персоналії, серед яких відомі землевласники: Завадовські, Кочубеї, Родзянки, Скадовські, Трубецькі, Величковські, а також представники інших станів та верств, які здійснили свій внесок в освоєння та розвиток краю. Окремо виділені укладачі, копіювальники карт і планів. Географічний показник надає інформацію про варіанти дорадянських назв населених пунктів. Звертають на себе увагу якісно виконані кольорові ілюстрації. Щодо останнього – необхідно відзначити, що це не публікація карто-

графічних документів, а ілюстративний матеріал, який дозволяє ознайомитися із різновидами карт і планів періоду до 1917 р., які містяться у складі фондів державного архіву Херсонської області.

Рецензований довідник можемо вважати вдалим і, безумовно, актуальним виданням. Завдання, що були поставлені перед редакційною колегією, виконані нею на високому науковому рівні. Відрадно, що дане видання здійснене як на традиційних носіях, а також доступне в мережі Інтернет*.

Схожу ініціативу з публікації власного довідника карт і планів виявили і працівники Центрального державного науково-технічного архіву України. Важливо, щоб така робота була виконана й іншими архівними установами нашої держави, що слугуватиме стимулом для вивчення картографічної спадщини України та історії картографування її території. Принагідно зазначимо, що у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського історична картографія Західноукраїнських земель цілком гідно представлена академічного рівня публікаціями, тому можна вітати активізацію даного напрямку у дослідницьких практиках науковців Півдня. Важливими тут є, безперечно, наявність певної традиції і науковий рівень піднятих проблем, що потребують подальших ґрунтовних досліджень, теоретичних розробок і практичних напрацювань.

Видання стане у пригоді не тільки фахівцям з історичної географії та історичної картографії, але й більш широкому загалу: історикам, картографам, географам, викладачам вузів, працівникам музеїв, краєзнавцям, аспірантам і студентам.

* http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=59